

Etnografik Müzik Araştırması

Ayten Kaplan*

Müzik, malzemesi ses olan insan eylemi ve başarısının bir ürünüdür. Ritim ve sesin, tını, şiddet, yükseklik, hız gibi özelliklerini kullanarak belli bir amaç doğrultusunda düzenlenmesidir diyebiliriz. Müzik denilince ilk akla gelen onun sanatsal yönüdür. Sayın Ali Uçan görüşlerini şöyle ifade etmektedir: “Müziği bir sanat olarak niteleyen çeşitli tanımlar incelenince görülüyor ki aralarında bazı temel-ortak noktalar vardır. Sanat olarak müziğin, ortak-temel noktaları içeren bir tanımı şöyle yapılabilir. *Duygu, düşünce, tasarım ve izlenimleri veya başka gereçlerin de katkısıyla belli durum, olgu ve olayları, belli bir amaç ve yöntemle, belli bir güzellik anlayışıyla birleştirilip düzenlenmiş uyumlu / uyumsuz seslerle, estetik bir yapıda işleyip anlatan bir bütündür.*” (Uçan , 1996: 15-16)

Müziğe yalnızca sanat olarak baktığımızda onu somutlaştıran unsurları gözden kaçırma ya da yok sayma eğilimi doğar. Bu bütünü(müziği) oluşturan unsurların, birbiri ile ilişkili olarak bir biçim oluşturması sonucu bir yapı / eser ortaya çıkar. Bunlar: armoni, melodi, ritim, form, mod, dizi, nota yazımı, estetik, akustik, kulak ve el fizyolojisi, çalgı, besteci ve yorumcu gibi unsurlardır. Müziğin sanat olarak biçimlenmesini sağlayan bu alanların bir bütün olarak kavranabilmesi bir disiplinle olanaklı olabilir. Bu görevi ‘müzikoloji’ üstlenmiştir. Müzikoloji, müzik sanatından yola çıkarak, nota yazımı, çalgı, müzik kuramı (armoni, melodi, ritim, modlar, diziler vb.) müzik tarihi,

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi ve Devlet Konservatuvarı Öğretim elemanı:

estetik, akustik, fizyoloji, psikoloji konularına değinen ve onu, sosyal bir olgu olarak gören, müziğin niteliği hakkında bilgi ve öneriler sunmada, akademik ve bilimsel yöntemleri kullanarak inceleyen bilim dalı şeklinde tanımlanabilir. Bilimin var olma koşulu 'ne', 'neden', 'nasıl' sorularına yanıt bulmasıdır. Bu bağlamda 'insanlar neden müzik yaparlar ve dinlerler', 'neden *bu* müzik', '*bu* müziği oluşturan etkenler neler' gibi sorular, müziği oluşturan unsurların bir kültür içinde incelenmesi gerektiğine gönderme yapar. Her sanat yapıtı bir kültür ürünüdür. "... bir kültür içinde kendiliğinden ortaya çıkan eserler hemen hiç istisnasız o kültürün bütününde anlaşılabilir. Bunlar kültürün tümünün canlılığını yansıtır ve yaşantısını somutlar. Ve bu eserler fiziksel ve duygusal olarak o kültürün fertleriyle ilgilidir; bunların gündelik hayatın 'fikirlere ve meseleleri' açısından özel anlamları vardır." (Sartwell, 2000: s.104. Akt.Yıldırım&Koç, 2003: 40) "Müzik ulusal hâttâ bölgesel karakterlidir... Her yapıt, içinde piştiği ortamın yansıtıcısı, hatta bir açıklayıcısıdır, böyle olmakla toplumsal- tarihsel bir değer ortaya koyar." (Timuçin,1987: 24. Akt. Yıldırım &Koç,2003:41) Ellis, 1985 yılında müziğin sosyal bir gerçek ve kültürel bir değişken olduğunu iddia etmiş ve çeşitli ulusların müzik ıskala/gamlarını değerlendirdikten sonra, müzik gaminin ne tek ne de doğal olmadığı; müzik sistemlerinin, sosyal hayata etkisinin insan deneyimleri ile kurulan bağlantıyla ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Sesler, insanların kendilerinin ve diğerlerinin düşünce ve duyguları ile bağlantı kurduğunda bireyde ve sosyal olaylarda etkili olabilir.(Blacking 1992: 86-91)

Müzik, kimliğimizi oluşturan kültürün dışavurumunun, simge ve davranış biçimlerinden biridir. Toplumsal bir varlık olan insan, sosyal çevresi ile iletişim için geliştirilen sözcüklere sesler aracılığı ile duygularını, düşüncelerini, deneyimlerini anlatan değişik anlamlar yükleyerek müziğin temel yapısını oluşturmuştur. Müzik, insanları müzisyen, dansçı ya da dinleyici olarak özel biçimlerde biraraya getiren toplumsal bir faaliyettir. Bu toplumsal birlikteliklerin müzikle dengelenmesi durumunda toplumsal kimliğin 'somutlaştığı' güçlü bir duygusal deneyim sağlayabilir. Örneğin, Alevilerde müzik, Alevilik ve Alevi kültürel kimliğinin aidiyetini onaylayan, pekiştiren ve sürdürülmesinde önemli rolü olan bir unsurdur. Söze dayalı deyiş, samah¹, nefes gibi formlarda kendini gösterir. Sözler, topluluğun doğru kabul ettiği inançları ve yaşamın düzenlenmesinde gerekli koşulları yansıtır. Söz ve ezgi bütünleşmesinin sürekli yinelenmesi ortak bir geçmiş ve kolektif kimlik duygusunu pekiştirerek topluluğun devingenliğini sağlar.

Müzik yapma ve dinleme davranışı var olan kültürel değerlerimizden kaynaklanan bir eylemdir ve sosyal yapıya dayalı bir sosyal davranışın sonucunda oluşmaktadır. Müzik yapmadaki farklılıklar müzik sembollerinin bir

¹ 'samah' sözcüğü birçok literatürde 'semah' olarak kullanılmaktadır. Benim araştırma yaptığım bölgelerde 'samah' olarak kullanıldığı ve Türkçe ses uyumuna uygun olduğu için alanda kullanıldığı biçimi tercih ettim.

araya gelişindeki estetik güç ve sosyal davranışa eklenmesidir. Bu nedenle yalnızca bir ses sistemi değil, etnolojik bir yapının oluşturduğu belli bir davranışın sonucunu içinde taşımaktadır. Belli bir kültür içinde yer alan sosyal bir olaydır. Üreten ve dinleyen “o” kültür içindeki insanlardır. Besteler, ‘o’ kültürdeki insanların davranışlarının, yaşadığı çevrede duyduğu ve yaşamının içinde yer alan seslerin (kuş, rüzgâr, fırtına vb.) yansımasıdır. Besteci, ‘o’ kültürde yaşayan bir insan olarak, geleneği, kültürel değerleri, duyumsadığı seslerle yaptığı müzikle aktarır. ‘O’ kültürün ana ilkeleri ve beklentileri kavranmadıkça, bestecinin niçin bu beste biçimini kullandığı anlaşılacaktır; üretiliş felsefesi bilinmedikçe de müzik eserinin değeri ve yeri belirlenemeyecektir.

Bilimsel ve insanbilimsel araştırma yöntemlerini birleştirerek, insanın müziğe dayalı iletişim kavramına, ortaya koymaya çalışan, etnomüzikoloji disiplini. “Etnomüzikolojinin görevi, insanların gösterimde bulunma, dinleme ve konuşma aracılığıyla müzik olarak tanımladıkları şeyin, müziksel duygumunu nasıl yaptıklarını keşfetmektir. Etnomüzikolojik keşif, farklı toplumsal bağlamlardaki farklı bireyler tarafından yapılarak, anlam verilen müziğin tasarım sürecini ortaya çıkaracak duyusal bağlam alan araştırması aracılığıyla en iyiye ulaşmaktır.” [Blacking, 1999/1:58 (Çev.)Kara.] Her araştırma yönteminin, amaca uygun kendi iç dinamiği ve ilkeleri vardır. Toplum-kültür-müzik bağlamını açıklığa kavuşturacak verilere de müzik etnografisinin ilkeleri ile ulaşılır.

MÜZİK ETNOGRAFİSİ

Etnografi, kültür ya da topluluğun yaşam adına paylaştığı sistemin, onların yaşamlarına etkin ya da pasif olarak, uzun süreli katılımı; incelenen grup üyelerinin söylemlerinden elde edilen derin ve ayrıntılı bilgisini derler. Buna bağlı olarak müzik etnografisi, belirli bir topluluğun, yaşamlarında yer alan müziğin sosyal yaşamla ilişkilerini kuran bilgisini, topluluk üyeleri ile uzun süre birarada bulunarak elde etme ve betimleme olarak tanımlanabilir. Bu süreç içinde bir müzik etnografisinin dikkate alınması gereken noktaları Yetkin Özer (Özer, 1993:99) şöyle sıralamaktadır:

---İnsanlar müzik yaparken neler olup bitiyor? Seslerin birleşimlerini ve zamana mekâna göre düzenlemelerini organize eden ilkeler nelerdir? (prova, akort, ses düzeni, icra)

---Belli bir birey ya da topluluk neden belli bir yer, zaman ve mekânda müzik yapar ya da dinler? (mevlit, şenlik, bayram, festival, âyin, doğum, sünnet, evlilik gibi geçiş dönemleri)

---Müziğin, toplumlar ya da topluluklardaki başka süreçlerle ilişkisi nedir? (teknoloji, kentleşme, değişim ve algılanışı)

---Müziksel icranın, müzisyenler, dinleyici ve ilgili diğer gruplar üzerindeki etkileri nelerdir?

---Müziksel yaratıcılık bireye mi yoksa doğüstü güçlere mi dayandırılmaktadır?(Örneğin bâdeli âşık)

---Bireyin gelenekteki rolü, geleneğin bireyin oluşumundaki rolü nedir?

---Müziğin diğer sanat türleriyle (dans, edebiyat, tiyatro, resim gibi) ilişkisi nedir?

Alan Merriam'ın sıralaması ise müzik ayrıntılarının incelenmesine ek olarak;

--- Çalgılar

--- Şarkı sözleri

--- Yerli tipoloji ve müzik sınıflaması

--- Müzisyenlerin rol ve statüleri

--- Kültürün diğer unsurları açısından müziğin işlevi

--- Yaratıcı eylem olarak müzik (Nettl, 1971: 4)

Bu tespitler ışığında baktığımızda, yalnızca 'müziğin' ses kayıtlarının, kültürel bağlamı anlamada yetersiz kaldığı ortadadır. Topluluğun sosyal ve müziksel yaşamında, icra/edim, içerik ve bağlam (şartlar ve çevre) arasındaki etkileşimi çözümlemede veri oluşturacak derinlemesine bilgi, alan araştırmalarında kullanılan gözlem ve görüşme teknikleri² ile elde edilebilir. Sosyal yaşam ile ilgili derinlemesine bilgi toplanması, o toplumun yaşamında müziğin yeri ve işlevinin; müziğin, kültürel yapı ve değişimdeki rolünün belirlenmesinde yararlanılacak önemli veriler sağlayacaktır.

I. GÖRÜŞME

Görüşme, alan araştırmasının gerektirdiği önemli tekniklerden biridir. Araştırma yapılan yerde araştırmacının bu iş için seçilen kaynak kişilerle, biçimsel ya da söyleşi ortamında konuya açıklık getirecek konularda yüzyüze yapılan konuşmalardır. Formel biçimde yapılan görüşmeler nicel görüşmelerdir. Soruların hemen hemen tümü, yanıtları, sunulan belli seçeneklerin içinden alınan kapalı uçlu sorulardan oluşmuştur. Genellikle survey tipi araştırmalarda kullanılır. Derinlemesine bilgi elde etmek için yapılan görüşmeler nitel görüşmelerdir. Üç temel biçiminden söz edilebilir:

A. SOHBET TARZI KURGUSUZ GÖRÜŞME:

Araştırmacının belirlediği konu hakkında, görüşülen kişinin, bilgi aktarmada serbest bırakıldığı görüşmedir. Araştırmacının denetimi yok denecek kadar azdır. Soruların önceden belirlenmemiş olması, görüşmenin bireysel farklara ve durum değişikliklerine göre biçimlenmesinde esneklik sağlar. Görüşme

² Teknik ve yöntem çoğu kez aynı anlamda kullanılsa da aralarında fark vardır. Teknik, veri toplama ve bilgi verici kişilere uygun yaklaşım, kendini kabul ettirme, verilerin kaydedilmesini (not tutma, ses ve görüntü kaydı, envanter çıkarma vb.) kapsar. Yöntem ise bilgi edinme sürecidir. Araştırma sürecinde veri toplama tekniklerinin (gözlem, yazılı kaynaklara başvurma, görüşme, anket vb.) genel çerçevesini oluşturur.

anında oluşan bağlamda, yapılan açıklamaların başka çağrışımları oluşturduğu durumlarda ek sorular sorabilir. Ani değişimlere veya birden ortaya çıkan durumlara göre, sorular eklenebilmesi görüşmenin güncelleştirilmesine olanak sağlar. Zaman zaman konunun dağıldığı durumlar olsa da konuyla ilgili gözden kaçırılacak bilgilerin açığa çıkma olasılığını değerlendirmek için, görüşülen kişiyi engellemek yararlı olacaktır. Ayrıca, mümkün olduğunca resmî bir ortamdan ziyade daha samimi tutum sergilenmelidir.

Bu tip görüşmelerde görüşme sürecinde farklı kişilerden elde edilen verilerde benzerlikler, farklılıklar ve örüntüleri toparlamak ve çözümlmek zordur ve uzun zaman gerektirebilir.

B. GÖRÜŞME REHBERİ KULLANILAN YAPILAN GÖRÜŞME

Görüşme sürecinde ortaya çıkarılması planlanan veriler için oluşturulan, soru ve başlıkların bir listesinin çıkarılması ile görüşmede kullanılacak bir rehber form düzenlenir. Bu rehber, temel olarak, bir grup insandan aynı sorularla belirli bir düzen içinde bilgi toplanabilmesini sağlar. Konunun ilgili boyutlarını kapsayan bu form, bir anket formu değildir. Yapılandırılmış biçimden çok, soruların sırasının değişebildiği rehber niteliğinde esnek bir formdur. Bu form, aynı konuda farklı insanlarla yapılan görüşmelerde daha sistematik ve bütünlüklü bilgi elde etme ve verileri sınıflamada kolaylıklar sağlar. Özellikle grup görüşmelerinde avantajlıdır. Zamanı etkin biçimde kullanma olanağı sağlar. (Kümbetoğlu 2005:76)

Temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

---Görüşülen kişi, araştırılan konu ile ilgili deneyimi olan kişilerdir. Örneğin; çalgı yapımı ile uğraşıyor veya ses sanatçısı ya da müzisyendir ya da ritüellere katılmıştır vb.

---Araştırılan konu hakkında araştırmacı, daha önceden belli bir bilgi birikimi sağlamıştır.

--- Araştırmacı edindiği bilgilere dayanarak, görüşmede elde edilecek bilgilerin, amaca uygun olarak sınıflanmasına ve ayıklanmasına yarayacak bir görüşme rehberi hazırlamıştır.

Araştırmacı görüşmenin akışına, görüşme ortamına, görüşülen kişiye göre soruların sırasını değiştirebilir. Uygulamaya küçük bir örnek verirsek:

---- Ritüelin yapıldığı zaman ve mekân

---- Ritüelde kullanılan müzik ve çalgı (özel terim, kavram vs. varsa açıklama veya gerekiyorsa örneklendirilmesine geç).

---- İcracıların/ edincilerin ritüelde ve sonrasında sosyal statüleri

---- Katılan kişilerin sosyal statüleri

---- Ritüelde gizlilik unsurları nedenleri

Bu küçük örnek, yalnızca o toplumun ritüeli ile ilgili görüşme kılavuzudur. Buradan edinilen bilgiler, geniş kapsamlı olan görüşme cetvelinde yer

alacak soruların geliştirilmesine veri oluşturacaktır. Sosyal yaşamda yer alan diğer unsurlar için de buna benzer, bir görüşme kılavuzu hazırlanmalıdır. Bütün alanlardan edinilen bilgiler arasındaki bağlam araştırma sonunda rapor yazma aşamasında ortaya koyulur.

Bu görüşme tipinde, görüşme yapılan konularda ayrıntılara inmek, görüşülen kişiyi çözümlenme ve kavram tanımlaması yapmaya yöneltme olanağı sağladığı için derinlemesine bilgi elde etme açısından verimi yüksektir.

C. KURGULANMIŞ GÖRÜŞMELER

Görüşme sürecinde bütün denetim araştırmacıdır. Bu görüşme tipinde sorular, soruların sırası, gerekli olduğunda sorulacak ek sorular görüşme öncesinden hazırlanmış olmalıdır. Buna görüşme cetveli adı verilebilir. Belli bir düzen içinde hazırlanmış sorulardan oluşmasına karşın soru cetveli olarak adlandırmaktan kaçınılmasının nedeni, açık uçlu sorulardan yapılandırılmış olmasıdır. Soru cetveli genellikle kapalı uçlu sorulardan oluşmuş anket formları için kullanılmaktadır.

Bu görüşme cetveli araştırma için seçilen örneklem grubunun tamamına uygulanmalıdır.

Bu görüşme cetveli ile, örneklem grubunun tümünden önce, evreni temsil edecek küçük bir örnek grupta ön deneme yapılması, elde edilecek bilginin derinliğini artırması; verilerin sınıflanmasını kolaylaştırması; zaman kaybını önlenmesi açısından yarar sağlayacaktır.

Ön deneme,

--- Hazırlanan cetvelde gözden kaçmış ya da önemsizmiş gibi görünen konular

--- Eksik bilgiler

--- Ek soru gereksinimi

--- Biçimsel özellikleri uygun düşmeyen, yeterince açık olmayan, derinlemesine bilgiye katkısı olmayacak tek düze yanıtlar alınan sorular

--- Görüşülen kişilerin özel tutum sergilemeleri sonucu, yeniden biçimlendirilmesi gereken soruların belirlenmesinde katkı sağlayacaktır. Ön deneme ile denetlenmiş ve tekrar düzenlenmiş görüşme cetveli, seçilen tüm örneklem grubuna uygulanmalıdır. Herkesle aynı cetvel kullanılarak görüşme yapılması, veri toplamada görüşmecinin etkisini azaltacaktır. Doğa ile etkileşim oranını belirlemede, açık mekânlarda yapılan ses kayıtları yardımcı olacaktır. İnsan taklit ederek öğrenir, üretir ve yaratır. Dolayısıyla doğada ve günlük yaşamda duyduğu bütün sesleri (kuş sesleri, iş makinelerinin sesi, rüzgârın sesi vs.) müziğine yansıtacaktır.

D. ODAK GRUP GÖRÜŞMELERİ

Odak grup görüşmeleri yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme biçimidir. Bu teknikte araştırmacının rolü, oluşturduğu grubu ve grubun tartışmalarını

yönetmektir. Tartışmaları izler ve kaydeder. Odak grup görüşmelerinde araştırmacının yanı sıra bir gözlemci bulunur. Gözlemci, grup etkileşimi ve grup üyelerinin tartışmaya katılımını dikkatle gözler ve notlar alır. Katılımcıların fikirleri, ifadeleri, bilgilendirilmiş rızaları alındıktan sonra kaset çözümlenmeleri yapılır.(Cronin 2001, Akt. Kümbetoğlu 2005:117)

Grup üyelerinin her birinin konuşabileceği, çok teknik olmayan konuların seçilmesine özen gösterilmelidir. Gerçek hayattan somut örnekler üzerine tartışmak daha yararlıdır. Katılımcıların hayatlarından, sosyal rollerinden, tutumlarından, davranışlarından örnekler üzerinde tartışmak, görüşme sürecinin derinleştirilmesi için gereklidir. Bir araştırmaya temel teşkil edecek hususları bireylerin gruplar içindeki tartışmalarından hareketle kişilerarası etkileşimi görmek için yapılır. Aynı sosyal gruptan; aynı eğitim düzeyinden; benzer sosyal geçmişten gelen ve cinsiyet temelinde eşleştirilen kişilerden oluşturulan gruplar hem görüşmeyi kolaylaştırır hem de verimi artırır. Hısmın olan, hiyerarşik konumda olan, ortak deneyimi olmayan, temel konuyla ilgili olmayan kişilerden oluşturulan gruplarla sağlıklı sonuca gidilemez. Görüşme, herkesin birbirini görüp, duyabileceği; çok az müdahale ve kesintilerin olduğu; gözlem ve kaydın kolay yapılabilirdiği; çok sıcak ve soğuk olmayan; her katılımcının kolayca ulaşabileceği; katılımcıların dikkatini dağıtacak ayrıntıların, dekorların olmadığı bir yerde yapılmalıdır. (Kümbetoğlu 2005: 118-123)

E. GÖRÜŞME CETVELİNDE KULLANILACAK SORULARIN İÇERİĞİ

1. Kişiyi Tanımlayıcı Bilgiler

Doğum yeri, yaş, eğitim, medeni hali, hane büyüklüğü, araştırmanın gerçekleştirildiği dönemde toplum içinde üstlendiği rol, araştırma bölgesinde yaşadığı süre, iç veya dış göçe katılıp katılmadığı gibi sorular.

2. Sosyal Yaşam

Sosyal yaşamın müziğe yansımalarını belirleyebilmek için, yerleşim tarihi, demografik, coğrafi, ekonomik yapısı ile ilgili sorular.

3. Gelenekler

İnançlar, ritüeller, törenler ile ilgili sorular

4. Müzik

Müziğin icra/ gösterim alanları ve dönemleri, icra/gösterim için yapılan hazırlıklar, müzik yapıtının sözleri, müzisyenlerin toplumdaki yeri, çalgı çeşitleri, çalgı yapım araç ve malzemeleri, çalgı ve seste seslendirme tarzı/tarzları, besteciler, oyun müzikleri ile ilgili sorular

5. Değer Yargısı

Kişilerin bu genel yapı içinde yaşananlara ilişkin kendi düşüncelerini ve hissettiklerini ortaya çıkaracak sorular. “sence neden böyle oluyor”, “nasıl olmalı” gibi.

Görüşme cetvelindeki soruların sırası elden geldiğince, ilişkili olanların birbirini izleyecek biçimde oluşturulmalıdır. Dağınık sorular, görüşme anında dikkatin ve konunun dağılmasına neden olur. Ayrıca metin oluşturma aşamasında da güçlük yaratır.

F. SORULARIN BİÇİMSEL ÖZELLİKLERİ

1. Açık uçlu-kapalı uçlu sorular

Yanıtları "evet", "hayır" gibi kısa seçenekler olan sorular kapalı uçlu sorulardır. Açıklayıcı bilgiye olanak tanımaz. Derinlemesine bilgi elde edebilmek için "neden", "nasıl", "nedir" soru sözcükleri ile oluşturulmuş açık uçlu sorular kullanılmalıdır. Görüşülen kişi, yanıtı kendisi oluşturduğu için, gözden kaçırılmış başka noktaların farkına varılmasını sağlayabilir.

2. Yerel ifade kullanmak

Kullandığımız ifadelerin görüşülen kişiye yabancı olması, sorulan sorunun içeriğini kavrama gücünü yaratabilir. Örneğin "*Cem töreninde tartım çalgıları neden kullanılmaz?*" Burada "tartım" sözcüğünü bilmeyen bir kişi bilmediği bir konu ile karşılaştığını düşünerek sıkıntıya düşebilir. Bu soru "*Cem töreninde def, daire, darbuka gibi vurmali çalgılar neden kullanılmaz*" biçiminde daha anlaşılır olacaktır. Araştırmacının yerel ifade, sözcük ve deyimleri bilmesi görüşmeyi kolaylaştıracaktır. Araştırmacının, görevinin eğitim yapmak değil, o kültürde var olan yapıyı ortaya çıkarmak olduğunun bilincinde olması gerekir.

3. Açık olmak

Soruların görüşülen kişi tarafından açık bir şekilde algılanması gerekir. Örneğin, "*İçra ettiğiniz müziği çocuklarınıza aktarabiliyor musunuz?*" sorusu öncelikle özne açısından belirsizdir. "siz" saygı gereği mi yoksa daha çok sayıdaki kişileri mi ya da o toplumu kastediyor belli değil. Kırsal bölgelerde yapılan bir araştırmada görüşülen kişiye 'siz' diye hitap etmek karşılık yaratabilir. "aktarabiliyor musunuz" sözcüğü ile eğitmek, öğretmek mi yoksa benimsetmek anlamında mı kullanılmıştır belli değil.

Uzun ve karmaşık sorular da anlamayı güçleştirir. Örneğin: "*Ölü ağlayıcılığı ve ağıt yakma yerine inançlara uygun, cenaze marşı gibi bir beste kullanılması konusunda düşünceleriniz nelerdir?*" sorusu oldukça uzun bir sorudur. "*Ölen kişiye yas tutmak için cenaze marşı çalınması konusunda düşünceleriniz nelerdir?*" biçiminde daha anlaşılır bir sorudur.

4. Yönlendirici sorular

Yönlendirici sorulardan elde edilecek verilerin değeri olamaz. Bu tür sorularda yanıt baştan belirlenmiş ve onay almak için sorulmuş gibi olur. Örneğin: "*Birçok kişi Tulum ve Gayda'nın benzer olduğunu söylüyor siz buna katılır mısınız?*" Yönlendiriciliğinin yanısıra konu hakkında bilgi sahibini hissettirici biçimde kurulan sorulardan alınacak yanıtların güvenilirliği de azdır. "*Tulum yapımındaki özellikleri genel hatları ile biliyoruz. Ancak işin ustalık*

bilelerini ve detaylarını anlatabilir misiniz?” sorusunda ‘hile’ sözcüğü olumsuz bir anlam taşıdığı için yanlış bir seçimdir. Onun yerine ‘püf noktası’ sözcüğü daha yerinde olacaktır. ‘biliyoruz’ sözcüğü görüşülen kişide, onun yetkinliğine güvenilmediği duygusunu yaratabilir.

G. GÖRÜŞME SÜRECİNDE KULLANILACAK YARDIMCI YOLLAR (Kümbetoğlu 2005; Özer, 1993)

1. Üçüncü Odak Noktası Kullanmak

Üçüncü odak, çoğu zaman konuyu olgusal hale getirir. Görüşülen kişinin konuyla ilgili anlatma sınırlarını genişletmesine ortam hazırlar. Bu, bir çalgı, bir yazı, bir fotoğraf, bir dinleti olabilir. Örneğin, bir kaval çalıcısına, daha önce sizin ya da başkalarının yaptığı kaval ses kayıtlarını dinletip konuşursanız, ‘kayıt verme’nin olumsuz bir şey olmadığı, başkalarının da bu işi yaptığı mesajı görüşülen kişiye, kendiliğinden ulaşır. Ayrıca, bu örnek üzerinde konuşarak daha açıklayıcı bilgilere ulaşılabilir.

Uzun süreli görüşmelerde, üçüncü odak’ın zaman zaman görüşmeye dâhil edilmesi hem konunun daha iyi kavranmasını hem de görüşmenin gerginliğini yumuşatıcı bir görev üstlenir.

2. Gereken durumlarda sessiz kalmak

Soruyu sorduktan sonra sessiz kalarak, görüşülen kişinin, anlatımları sırasında duygusal yoğunluk yaşaması ve bir tür ‘içini dökme’sine ortam hazırlamak verim sağlayabilir. Özellikle, anlatım akıcılığının çok verimli olduğu anlarda, sessiz kalmakta yarar vardır. Ancak konudan uzaklaşmasına izin vermemek gerekir.

3. Yankı Yoklama

Konuşmaya ara verildiğinde görüşülen kişinin son sözcüklerini tekrar etmektir. Genellikle görüşülen kişi bir şeyin nasıl yapıldığını anlatırken kullanılır. Hem anlatılan kısmı anladığımızı gösterir, hem de o şeyin nasıl yapıldığını öğrenmek istediğimizi belirtir. Son sözler alınarak yapılır. Örneğin, *‘Anladım ney’de karnı şekerken boğumlarının aynı boyda olmasına dikkat edeceğiz. Peki sonra gibi.* Ancak bunu, görüşmenin akıcılığını bozmayacak bir sıklıkta yapmak gerekir.

4. Yönlendirici Yoklama

Ayrıntılara inme ya da kapsamı genişletme için başvurulur. *‘Peki ya olmazsa...ya da Peki, ya...bir durumla karşılaşılırsa...’* gibi.

5. Teşvik edici ifadeler kullanma

Zaman zaman görüşülen kişinin dikkatini dağıtmadan, *‘hım anladım’, ‘evet’* gibi onaylayıcı ve teşvik edici ünlemlerle anlatılanların ilginizi çektiğini belirtmek yararlı olur.

6. Görüşülen kişilerin düşüncelerini özetlemek

‘Eğer siz yanlış anlamadımsa...’ gibi

7. Denetlemek

'Bununla neyi kastedtiniz, ne demek istemiştiniz' gibi.

II. GÖZLEM³

Gözlem, görüşmeyi tamamlayıcı bir veri toplama tekniği olarak düşünülebilir. Bu teknikle araştırmacı, olaylar, uygulamalar ve durumlar hakkında ilk elden veriyi, doğrudan gözleyerek elde eder. Sabır, duyarlılık, bilgi, dikkat gerektiren bir tekniktir. Araştırmacının amacı ve görevi: olguların, davranışların nerede, ne zaman, kimler tarafından nasıl gerçekleştirildiğini, onu çevreleyen ortamda doğal biçimiyle izleyip kayda geçirmektir. Bu süreçte 'emik' ve 'etik' yaklaşımın birlikte kullanılabilmesi oranında doğal yakalama şansı olabilir. *Etik yaklaşım*, araştırmacının kendi değer yargılarından, beklentilerinden, dünya görüşüne göre olması gerekenlerden arınarak, o kültürü incelemeye gelen bilim insanı olarak davranmasıdır. *Emik yaklaşım*, araştırmacının olaylara, olgulara, tutum ve davranışlara o topluluğun bir üyesi gibi bakabilmesi, toplulukla 'empati' kurabilmesidir. Ş.Pala Geertz'in bu konudaki görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır. "Bir insan grubunun nasıl yaşadığına ilişkin betimlemeye dayalı bir yorumun "ne onların zihinsel ufuklarına hapsolmuş bir yorum, ne bir büyücü tarafından yazılmış büyücülük etnografisi, ne de büyücülüğün ayırt edici tonalitelerine karşı sistemli bir sağırılık içindeki geometrici tarafından yazılmış etnografi" olmaması gerektiği telkininde bulunur." (Akt. Pala.2004: 133)

Gözlem iki biçimde gerçekleştirilebilir. Katılımlı ve katılımsız gözlem.

A. KATILIMLI GÖZLEM

Gözlemcinin, standart bir gözlem aracı kullanmadan, gözlem konusu yaptığı olaya doğrudan doğruya katılarak gözleminde bulunmasıdır. Bu tür gözlem, araştırmacının, gözlemci kimliğini saklayabildiği ya da kendisini, gözleminde bulunduğu grubun ya da topluluğunun bir üyesi olarak kabul ettirebildiği durumlarda sözkonusudur. (Sencer, 1989: 65) Katılımlı gözlem, olayların düşünsel ve duygusal öğelerini paylaşarak ya da kendisi de yaparak içten kavramayı ve böylece gözlem konusu olan olayın iç yapısındaki derinliğe ulaşmayı amaçlar. Bu gözlemi seçen araştırmacı ile topluluk üyeleri arasında güven sorunu yaşanabilir. İnsanlar bilinmemesi gerektiğini düşündüğü şeyleri güvenmedikleri kişilerden gizlerler. Özellikle ritüellerde karşılaşılan bir durumdur. Ritüeller, inançsal niteliklerin yanı sıra toplumu oluşturan bireyler arasındaki bağların güçlendirildiği, toplumsal dayanışmanın pekiştirildiği etkinlikler olduğu için, ritüel ortamında yabancıların bulunması, hele hele ritüele katılması kolayca onaylanan bir şey değildir. Bu tür durumlarda araştırmacının amacı yeterince anlaşıldıktan ve inançsal ya da toplumsal açıdan

³ Gözlem ve çeşitleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Sencer.M. (1989); Kümbetoğlu,B.(2005); Çobanoğlu,Ö. (1999); Goldstein, K.S. (1977), Özer,Y., (1993).

zararı olmayacağına karar verildikten sonra, ritüele katılmasına izin verilebilir. Bu kaynaşma ve güven sorunu topluluğun üyeleri ile uzun süre onlar gibi yaşayarak, kimi zaman da o topluluğun güvendiği kişiler aracılığıyla sağlanabilir.

Gözlemcinin kendisinin uygulamaya katılması, dışardan gözlem sırasında farkına varılmayacak ayrıntıların açığa çıkmasını ve kapsamın genişlemesini sağlar. Örneğin, bir çalgı yapımını gözleyen araştırmacının, başından sonuna kadar, bilirkişinin/çalgı yapımıcısının denetiminde kendisi yaparken, herhangi bir hata ya da olağandışı bir hareket olduğunda, yapımıcının uyarıları ve düzeltmeleri ile püf noktaları da belirlenebilecektir. Katımlı gözlem tekniğini kullanan araştırmacılar, bu tekniğin yararlarını savunmuşlardır. Değişik biçimde dile getirilmiş olan bu yararlar kısaca iki ana madde halinde özetlenebilir.

1. Araştırmacının amacından haberli olmamaları durumunda, topluluk üyelerinin davranışları çok az etki altında kalır. Böylelikle davranışları herhangi bir sapmaya uğramadan gözleme olanağı doğar.

2. Araştırmacı, olaya katıldığı ölçüde duygu ve düşünceleri ile topluluğun üyelerine benzer ve uzaktan bakarak kolayca kavrayamayacağı bilgileri elde eder.

Katımlı gözlemin yararlarından söz edilse de eleştirilere uğradığı noktalar vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Araştırmacı kimliğinin gizlenmesi durumunda, insanların özeline habersiz girme açısından etik bir sorun vardır.

2. Bir yabancı olan araştırmacının topluluğa tam olarak katılması olanaklı değildir. Araştırmacının gözlem yaptığının bilincinde olması onun olaya tam olarak katılmaktan alıkoyar. Ayrıca, olayları belgeleme (ses ve görüntü kaydı, not alma vb.) olanakları olmadığından, araştırmacı bilgileri kayıt işlemini yalnız kaldığı zamanlarda yapmak durumundadır ve ancak hatırlayabildiklerini belgeleyebilecektir. Bilgi kaybı olasılığı vardır.

3. Araştırmacı, topluluğu ya da olayı, ancak üstlendiği konum açısından, üstlendiği role göre gözleyebileceğinden kapsam daralmış olur.

4. Araştırmacı, duygusal ve düşünsel bakımdan topluluğa katıldığından yansızlığını yitirir. Yaptığı gözlemlerin güvenilirliği düşer.

5. Araştırmacının özel bir deneyimi olarak kalan ve durum içinde beliren bir role göre anlık koşullar altında yapılabilen bir gözlemin başka bir gözlemci tarafından paylaşılması ancak olağanüstü rastlantılara bağlıdır. Gözlem sonuçları, bilimsel bilginin temel koşullarından olan yinelenme olanağından ve nesnellikten yoksun kalır.

B. KATILIMSIZ GÖZLEM

Gözlemcinin kim olduğu gözlenenlerce bilinir. Bu tür gözlemde insanların gözlemlendiklerini bildiklerinde normalde olduklarından daha başka davra-

nabilmeleri olasılığının gözden kaçırılmaması gerekir. Bu noktada araştırmacılar, incelenen sosyal olgunun, bir sosyal sürecin veya sosyal davranışın gerçekte nasıl olduğunu gözlemlemek için 'dolaylı gözlem'i seçebilirler. Dolaylı gözlem, gözlemcinin gözlenenlerce bilinmemesi durumudur. Bireylerin kendilerinin gözlem altında olduklarını hissetmeden, gerçekte oldukları halleri gözlemek, ideal gibi görünse de, araştırma etiği açısından bireyleri bilgilendirmeden, rızaları olmaksızın gözlem yapmak hangi amaçla olursa olsun hoş karşılanmamaktadır.(Kümbetoğlu 2005:127)

Alan çalışmasına dayalı müzik araştırmasında etkinlikler katılımsız ya da dolaylı gözlemle yapılır. Her ne kadar amaç müziğin tespiti olsa da o etkinliği oluşturan bütün unsurlar dikkate alınmak durumundadır. Aksi takdirde 'o' toplumu oraya toplayan müzikle toplum arasındaki bağı ortaya çıkarmak ya da kavramak güçleşir. Etkinliklerin yinelenmesi söz konusu olmadığı için gözlem için ayrıntılı bir liste hazırlanmalıdır. Örneğin:

--- Etkinliğin yapıldığı mekânın yapısı, akustiği, ışıklandırılması, izleyici kapasitesi

--- Sanatçının ya da müzik topluluğunun yerleşimi;

--- Dinleyicilerin yerleşimi ve etkinlik sırasındaki tepkileri, yaşı, sosyal statüleri

--- Etkinlik öncesinde gerek gösterimde/icrada bulunacak sanatçı ya da toplulukların gerekse etkinliği düzenleyenlerin hazırlıklar aşamasında önemsedikleri ya da önemsemediği şeyler;

--- Müzisyenlerin dinleyici ile etkileşimleri, giyim-kuşamı

--- Teknik olanaklar

--- Dağarcık/repertuar seçimi

--- Çalgıcılar ve sanatçı arasındaki iletişim gibi başlıklar altında bir liste oluşturulmalıdır.

Etkinliğin görsel kaydını yapmak, tekrar gözleme olanağı sağlayacaktır. Gözden kaçırılan noktalar görsel kayıt izlenerek yakalanabilir. Ancak tek kamera ile yapılan kayıt etkinliğin tamamı hakkında bilgi vermez. Oluşturduğumuz listedeki gereksinim duyulan bilgiler ışığında, farklı açılardan yerleştirilen birkaç kamera ile kayıt yapılması ve kameranın zaman göstergesinin işlevsel olması gerekir. Zaman göstergesi ile her bir kamera kaydındaki görüntü ve sesleri ayrıca gözlemcinin tuttuğu notları bütünleştirebilme olanağı yakalanır.

III. İKİNCİL VERİ KAYNAKLARI

Bir araştırma sürecinde gerek ön araştırma gerekse araştırma süreci boyunca kullanılan ve gözlem ve görüşme ile elde edilen bilgilerin yanı sıra başvurulabilecek veri kaynaklarıdır. Bunlar: mektup, günlük, otobiyografi, anılar gibi

'kişisel dokümanlar'; fotoğraf, film, belgesel film, resim, , sergi, broşür, yayınlanmış grafik, harita gibi 'görsel belgeler' ve 'istatistikler'dir.

Bir müzik araştırması, kapsama ve amaca uygun olarak seçilen veri toplama teknikleri ile elde edilen bilgilerin çözümlenmesi, yorumlanması ve rapor haline getirilmesi ile tamamlanır.

DEĞERLENDİRME

Müzikolojik çözümlmeye ek olarak, belli bir toplumun sosyal yapısını, o sosyal yapının içinde müziğin yeri ve işlevini belirlemek için yapılacak kapsamlı ve ayrıntılı bir araştırma sürecini birkaç sayfa ile açıklamak olanaklı değildir. Burada yalnızca veri toplama sürecinin çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Bu, bilimselliğin gerektirdiği nesnellik, güvenilirlik, sistematikliği sağlama adına bir uğraştır. Konu insan ve araştıran, insan olduğunda değerler baskın olabilmektedir. Araştıran ve araştırılan arasında kurulan iletişim sonucunda etkileşimlerin olması kaçınılmazdır. Kurulan olumlu ya da olumsuz ilişkilerin sonucu araştırmaya yansiyabilecektir. Bu durumu T.Atay, Tedlock'tan aktarımı ile şöyle vurgulamaktadır: "... Antropolojik çalışma ve kültür tanıtımı, tek taraflı ve tek sesli gerçekleşen bir etkinlik değil, antropolog dışında, onun etkilediği ve kendisini de etkileyen topluluk üyelerinin seslerini de içeren, çok sesli ve 'diyalojik' bir etkinliktir. Etkileşim ürünü olan bilgi, ne nesnellik ne de öznellik alanına girer. Bu, farklı öznelliklerin paylaşıldığı ve etkileştiği, 'öznelerarası'(intersubjective) bir bilgi alanıdır.(Atay, 1996: 230) " Antropologun alanda kurduğu etkileşimler, hâlâ büyük ölçüde onun tarafından yapılan seçimlerdir. Ayrıca yine kendi seçimleri sonucunda bilginin içeriği belirlenmektedir. Görebildiğimiz şeyleri kaydedip, göremediğimiz, nüfuz edemediğimiz yönleri kaydetmemek, bir yanlış anlamayı, utanç verici bir duruma düşürülmeyi, yahut rencide edilmeyi bildirip bildirmemek bizim seçimimize kalmıştır. İşte bu noktada ortaya ahlâkî ya da etik bir boyut çıkmaktadır"(Atay, 1996: 231) Bu vurgulamalar da gösteriyor ki, araştırmacı, araştırma sürecinde emik ve etik yaklaşımın bilincinde olmakla kalmayıp, gereğince uygulayıp doğalı, var olanı belgeleme uğraşı vermelidir. Bu noktada, doğalı yakalamak konusunun da tartışmaya açık olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Ekranlarda izlediğimiz birçok belgesel dikkatle izlendiğinde (Örneğin, Yörellerimiz türkülerimiz gibi), bireylerin görüntüde yer alabilmek için verdiği uğraş göze çarpar. Gözlenen, davranışlarını, gözlendiği bilincinden hareketle ortaya koyacaktır. Bu tür ortamlar için kullanılacak teknik belki de belgeleme aşamasında, araştırmacı kimlik gizlenerek katılımlı gözlem tekniği olabilir. Araştırma etiği açısından sakıncalı olduğu için belki de diyorum. Etik sorun çevriyazım aşamasında, ilgili birey ya da topluluğun izni alınarak çözümlenebilir. Zorlu bir süreç olsa da 'öteki'ni ve dolayısıyla 'ben'i tanımak adına yapılan bu çalışmalar, insanı ve insan olmanın özelliklerini kavrama uğraşına veriler oluşturacaktır.

KAYNAKLAR

- ATAY, Tayfun, (1996) "Sosyal Antropoloji'de Yöntem ve Etik Sorunu: 'Klâsik Etnografi'den Diyalojik Etnografi'ye Doğru", *İnsan, Toplum, Bilim. 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Bildiriler* .(der. K.Lordoğlu), İstanbul, Kavram yayınları
- BLACKING, John. (1999/1) "Etnomüzikoloji" (Çev.)Ç.Kara . *Folklor/Edebiyat* sayı:17. Ankara
- GOLDSTEIN, Kenneth S.,(1997) *Sahada Folklor Derleme Metodları*,(Çev.Uysal Prof. Dr.Ahmet), Ankara, Başbakanlık Basımevi
- KÜMBETOĞLU, Belkis. (2005) *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* İstanbul, Bağlam yayınları.
- NETTL, Bruno. (1971) "What is Ethnomusicology" *Reading in Ethnomusicology* içinde (Ed.David. McAllester., Johnson Reprint Corporation, ss 3-15 ,New York P -London
- ÖZER, Yetkin (1993) *Müzik Etnografisi*, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları
- PALA, Şebnem (2004) "Antropoloji ve Onun Alameti Farıkası Katılarak Gözlüm" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21/ Sayı 1.
- SARTWELL, Crispin, (2000); *Yaşama Sanatı*, Çev. Abdullah Yıldız, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- SENCER, Muzaffer (1989), *Toplumbilimlerinde Yöntem*, İstanbul, Beta yayınları
- TİMUÇİN, Aşar. (1987) *Estetik*, İstanbul, Süreç yayınları
- UÇAN, Prof. Dr. Ali (1996); *İnsan ve Müzik . İnsan ve Sanat Eğitimi*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.
- YILDIRIM Vural & KOÇ Tarkan, (2003), *Müzik Felsefesine Giriş*, İstanbul, Bağlam Yayınları.